

Антикризовий ресурс політики пам'яті в Україні

Анотація. У пропонованій статті розглядається політика пам'яті як інструмент подолання кризових явищ в українському суспільстві.

В умовах відкритого інформаційного суспільства пам'ять є ресурсом суспільного діалогу, який забезпечує конструювання конвенційного гранд-нарративу, багатосторонню комунікацію різних груп і верств населення, пошуки можливостей порозуміння і примирення. В Україні дотепер немає загальносуспільного консенсусу щодо „чужого”, антиукраїнського характеру імперської та комуністичної влади, нав'язаної ззовні. Тривають політичні дискусії щодо інтерпретації російськоімперського і тоталітарного радянського минулого між носіями різних конфліктних моделей пам'яті – неорадянської, національно-державницької та ліберальної.

У постмайданний період в українському суспільстві апробується широкий інструментарій мнемоісторичної політики, пов'язаний із реаліями гібридної війни та потребою зміни акцентів у мові пам'яті. Суттєвим кроком у напрямі діалогічності практик комеморації й відходу від спекулятивного вербально-символічного арсеналу постправди стала декомунізація. Втілення нових акцентів політики пам'яті органічно пов'язане з цифровою мобільністю, яка забезпечує альтернативні платформи мнемоісторичних практик і розширює можливості пам'ятання, пригадування, переоцінки подій минулого у віртуальному комунікативному дискурсі.

Автором обґрунтовується теза про амбівалентність політики пам'яті в Україні, доводиться, що російський культурно-інформаційний вплив негативно впливає на процеси впровадження конструктивних напрямів політики пам'яті в Україні, налагодження національного діалогу.

Ключові слова: політика пам'яті, суспільний діалог, гібридна війна, комеморація, постпам'ять, постправда, цифрова мобільність.

Юрій Шаповал,
доктор історичних наук,
професор,
Інститут політичних
і етнопатристичних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України
ORCID: 0000-0002-2883-6403
shapoval@ipiend.gov.ua

Yury Shapoval,
PhD hab. (History), Professor,
Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the
National Academy of Sciences
of Ukraine
ORCID: 0000-0002-2883-6403
shapoval@ipiend.gov.ua

Anti-crisis resource of memory policy in Ukraine

Abstract. The proposed article considers the politics of memory as a tool for overcoming crises in contemporary Ukrainian society.

In an open information society, memory is a resource of social dialogue, which provides the construction of a conventional grand narrative, multilateral communication of different groups and segments of the population, the search for opportunities for understanding and reconciliation. There is still no general public consensus in Ukraine on the „alien”, anti-Ukrainian nature of imperial and communist power imposed from

outside. Political discussions continue on the interpretation of the Russian imperial and totalitarian Soviet past between the bearers of different conflicting models of memory – neo-Soviet, national-state and liberal.

In the post-Maidan period, Ukrainian society is testing a wide range of mnemonic tools of historical policy related to the realities of hybrid warfare and the need to change the emphasis in the language of memory. Decommunization has become an essential step towards the dialogic practices of commemoration and departure from the speculative verbal-symbolic arsenal of post-truth. The implementation of new accents of memory policy is organically connected with digital mobility, which provides alternative platforms of mnemonic practices and expands the possibilities of recalling, remembering, reassessing the events of the past in virtual communicative discourse.

The author substantiates the thesis about the ambivalence of memory policy in Ukraine, argues that the Russian cultural and informational influence negatively affects the processes of implementation of constructive directions of memory policy in Ukraine, the establishment of national dialogue.

Key words: memory policy, social dialogue, hybrid war, commemoration, postmemory, post-truth, digital mobility.

*Історія обмежена далеким обрієм,
у якому сьогодення – вагоме як прихисток,
певне ствердження себе, рішення, виконання.
Карл Ясперс [1, с. 280].*

За перехідної доби питання тлумачення уявного минулого та верифікації історичної пам'яті як для України, так і для всього пострадянського простору постало вкрай актуальним. На порядку денному був запит на конструювання сучасної ідентичності нових суверенних держав. Переосмислення історичного досвіду мало декілька інструментальних цілей: соціальний діалог і консолідація, легітимація обраної моделі посткомуністичної трансформації й нових політичних акторів. За таких умов політика пам'яті стала важливим елементом ствердження національного сентименту через винайдення прийнятної версії історичного гранд-нарративу.

Виходячи з цього, автор статті поставив метою дослідити динаміку політики пам'яті в Україні у часи незалежності як ресурсу легітимації нового політичного суб'єкта – Української держави – у суспільній перцепції всередині і ззовні країни. Для цього будуть розв'язуватися такі завдання: визначити причини несформованості історичного гранд-нарративу суверенної України; виявити різні типи і моделі політики пам'яті, актуальні для України після 1991 року; охарактеризувати політику пам'яті з точки зору її системності / несистемності у періоди з 1991–2013 та з 2013 – дотепер; визначити сучасні практики комеморації у площині їхньої проактивності; виявити продуктивні напрями розширення можливостей пам'ятання, пригадування, переоцінки подій минулого у віртуальному комунікативному дискурсі.

Після відновлення суверенітету України вітчизняні дослідники інтенсифікували дослідження національного історичного процесу, відтворюючи сукупність його політичних, соціальних, економічних і культурних аспектів. Утім, запропонувати конвенціональний цілісний

консолідуючий концепт бачення минулого дотепер не вдалося. Одна із серйозних перешкод на цьому шляху полягала в тому, що мнемоісторична політика в Україні була асистемною, вибірковою, ситуативною, спекулятивною і формувалася на основі амбівалентної проєктивної моделі з елементами неорадянських і україноцентричних (державницьких) образів, символів й акцентів.

Доречно нагадати, що „політика пам’яті – це процес вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого. Саме у цій інформаційно-символічній сфері відбувається “битва за минуле” із гострим зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Оскільки певним чином змодельоване минуле є цінним символічним ресурсом і має власний мобілізаційний потенціал, його інтерпретації у поляризованих соціумах набувають ваги ідеологічної зброї. Водночас вони здатні виконувати і функції соціального захисту, мінімізувати травмуючий вплив сучасних реалій” [2]. Ідеться не лише про віктимні образи, але про будь-які ситуативно актуалізовані й ритуалізовані практики пригадування подій і постатей уявного минулого на догоду поточним політичним потребам (спекулятивна адаптація як елемент культури пам’яті).

Не можна не оминати й той факт, що політика пам’яті органічно пов’язана з історичною пам’яттю. За твердженням Алли Киридон, „поняття скеровують практики. Ідеться про взаємозалежність та взаємообумовленість “історичної пам’яті” та політики пам’яті. Історична складова є неодмінним елементом ідентифікації та легітимації як окремої особи, так і культурної спільноти, яка прагне встановити ціннісний континуум національної свідомості” [3, с. 50].

Історична пам’ять залишається органічною складовою національної ідентичності. Усвідомлення спільності історичної долі, поряд з мовно-культурними традиціями, об’єднує окремих осіб і соціальні групи у нації, наділяє її представників почуттям духовної спорідненості, уявної, але спільності. Подібні колективні переживання минулого стають важливим соціокультурним феноменом індивідуальної й колективної самоідентифікації.

Попри уявну спонтанність і еволюційність процесів формування історичних наративів за сучасних умов держава, використовуючи засоби відповідної політики та управління, виступає впливовим суб’єктом формування національної пам’яті. Цей напрям діяльності органів влади у політичному й науковому дискурсі дістав усталену назву „державна політика пам’яті”. Вона є сукупністю офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування історичної пам’яті національної спільноти. При цьому, з огляду на незавершеність націєтворчих процесів та динаміку подій останніх років, питання характеристики можливостей політики пам’яті та досвіду її впровадження потребує подальшого всебічного дослідження.

Політика пам’яті віддзеркалює:

– реальний і уявний досвід суспільства;

- актуальний стан його базових інститутів;
- соціально-політичну структуру суспільства;
- співвідношення груп впливу (ситуативних груп пам'яті);
- переконання та оцінки державно-політичних лідерів.

Подання і вшанування уявного минулого здійснюються у вигляді різноманітних практик:

- вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, посібники, наратив тощо);
- візуальних (державна символіка, пам'ятники, музеї, тобто – місця пам'яті);
- ритуальних (паради, свята, урочистості). До них поступово долучаються цифрові мнемісторичні практики пригадування і пошанування минулого.

Політика пам'яті як динамічна смислоутворююча категорія в сучасному українському суспільстві відіграє такі функції:

– *деконструкція і спростування неорадянських міфів й ідеологем.* Наприклад, відеопроєкт Українського інституту національної пам'яті (УІНП) „Війна і міф”, підготовлений 2020 року до Дня пам'яті та примирення. Йдеться про три змістовні кількахвилинні ролики, які покликані зруйнувати поширені радянські міфи. Зокрема: міф про „Велику Вітчизняну війну” – термін, який став ідеологічним кліше, на противагу поширеному у світі поняттю „Друга світова війна”, міф про радянський народ як „народ-визволитель”, який фактично був „народом-окупантом”, та міф про Георгія Жукова як „Маршала Перемоги” (його рядові бійці між собою називали „Катафалком” і „М'ясником”, але радянська пропаганда перетворила його на пропагандистського ідола [4].

Ще одним промовистим прикладом є деконструкція радянських міфів про кримських татар як „дезертирів”, „зрадників” і „колаборантів”, покликаних виправдати їх депортацію сталінською владою і цілковиту русифікацію півострова. За словами Сергія Громенка, встановлено, що у 1944 році сталінська влада відправила на спецпоселення прямо з військових частин 8995 кримських татар-учасників війни. Серед яких були 524 офіцери і 1392 сержанти, які пройшли усю війну в лавах Червоної армії [5];

– *сприяння широкому суспільному діалогові і порозумінню.* Зокрема, найбільшого резонансу в цьому контексті набули такі питання: меморіалізація Бабиного Яру; пригадування Донбасу як заповука його деокупації; кримське питання – в аналогічному структурно-семантичному контексті. Зокрема, в травні 2020 року було оприлюднене звернення української культурної та наукової спільноти до очільників держави та Київського міського голови щодо меморіалізації Бабиного Яру. Серед підписантів – тисячі знаних громадських діячів: члени ініціативної групи „Перше грудня”, філософи, вчені, діячі мистецтв, правозахисники, колишні політв'язні, журналісти.

У зверненні, серед іншого, зазначалося: „Ми переконані, що Бабин Яр – це одне з ключових місць національної пам'яті українців як сучасної

політичної нації – громадян України всіх національностей. Ми пам'ятаємо жертви Голокосту, так само як і Голодомору та Великого терору, геноциду ромів і депортації кримських татар. Трагедія українського єврейства є невилучним складником історії України, трагедією всього українського народу. Пошанування жертв Голокосту, одним із символів якого є Бабин Яр, а також інших жертв Бабиного Яру – ромів, пацієнтів психіатричної лікарні, заручників, військовополонених, учасників українського національного та радянського рухів Опору – є справою державної ваги, а створення національного меморіалу має стати завданням усього суспільства за державного фінансування і системної підтримки найвищих державних інституцій” [6].

На переконання підписантів, Українська держава має виступати головним ініціатором, організатором і гарантом захисту національних інтересів, а отже – національної безпеки у царині колективної пам'яті. Відстороненість чинної влади та недостатня підтримка нею українських громадських ініціатив і фахових середовищ призводить також і до звинувачень у неналежному пошануванні з боку Української держави жертв Бабиного Яру – жахливої трагедії Другої світової війни та одного зі світових символів Голокосту, а також уможлиблює реалізацію сумнівних експериментів не лише над пам'яттю загиблих, а й над живими носіями цієї пам'яті;

– *інструменталізація й адаптація історичного дискурсу задля вироблення конвенційної версії уявного минулого.* Цей процес триває постійно та зумовлений зміною акцентів у мнемоісторичній політиці з віктимних, фаталістичних на глорифікаційні, стверджувальні. Впровадження державницької мнемоісторичної моделі підживлюється „гарячою” пам'яттю про героїв АТО й учасників ООС, яка є частиною ширшого наративу українських національно-визвольних змагань. Ототожнення російсько-української війни з подіями доби УНР (наприклад, порівняння маріонеткових квазіутворень „ДНР” і „ЛНР” з Донецько-Криворізькою республікою) покликане не лише сконструювати узгоджене бачення історичного процесу, але й продемонструвати дидактичний елемент пригадування: на досвіді розбрату і минулих поразок державницьких проєктів формувати солідарне бачення поточних національних інтересів і спільний комплекс цінностей, спільну мову пам'яті, спільний україноцентричний сентимент.

На думку вітчизняних дослідників, Україна посткомуністичного періоду не виробила спільного знаменника щодо тлумачення власної історії. Відсутність об'єднувального національного гранд-нاراتиву, відцентрові версії тлумачення історії держави, сталі маніпуляції на мовному і релігійному ґрунті засадничо вплинули на поглиблення політичних і соціокультурних міжрегіональних суперечностей. Вони мали негативні наслідки для формування загальноукраїнської ідентичності, дестабілізували суспільство, послабили кіберінформаційну безпеку держави. Незважаючи на широкий ресурсний потенціал цифрових технологій, мова пам'яті лишається глибоко традиціоналістичною, ретроспективною, насиченою етнічними маркерами, а отже – модерною. Постмодерна інформаційна реальність

з її багатовекторністю, розмиттям цінностей, ентропією чеснот і новими структурно-символічними категоріями суперечить словникові пам'яті, складеному за підсумками декількох століть бездержавності й розбрату.

Засадничими принципами витворення образів-спогадів під час конструювання політики пам'яті в Україні є травма/трагедія і тріумф. Травмуючий образ уявного минулого концептуалізує політику пам'яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Окремі сюжети уявного минулого потрапляють в зону „змови мовчання” (колективна пам'ять уникає згадок про те, що завдало їй найсуттєвішої травми). Понад те, політика пам'яті є ретранслятором історичного досвіду, в тому числі – гостро травматичного. Свідома актуалізація зон „змови мовчання” використовується для унеможливлення ретравматизації [7, с. 245].

В Україні сформувалися полярні інтерпретації багатьох історичних подій та епох, що їх підхоплюють політичні антагоністи чи конкуренти, різні громадські групи та рухи. Утворилися конкуруючі „режими пам'яті” про цілу низку подій, особистостей, організацій та історичних періодів української історії, починаючи від княжих часів та спадщини Київської Русі, від питання про „вірність” чи „державну зраду” козацького гетьмана Івана Мазепи в часи царату до проблеми „питомості” чи „накиненості” (окупаційного характеру) радянської влади [8].

В Україні дотепер немає загальносуспільного консенсусу щодо „чужого”, антиукраїнського характеру імперської та комуністичної влади, нав'язаної ззовні. Тривають запеклі політичні дискусії щодо інтерпретації російськоімперського і тоталітарного радянського минулого між носіями різних конфліктних моделей пам'яті – неорадянської, національно-державницької та ліберальної. Антиукраїнські політичні ініціативи та проєкти ділять країну масовими маніпуляціями історії, які десуверенізували свідомість, підважували основи державності. Пошуки конвенціональної моделі ідентичності в контексті „навздогінної” модернізації стали виявом стану невизначеності щодо усталеної загальноукраїнської системи суспільно-політичних цінностей, гострої конфронтації різновекторних політичних сил і, як наслідок, – неможливості визначення оптимального напрямку розвитку суспільства [9, с. 6].

Німецький дослідник Йорн Рюзен зауважив, що з погляду теорії історії це означає, що в досвіді минулого завжди є сподіване майбутнє. Й. Рюзен вводить поняття „темпоральна інтерсуб'єктивність” – це зв'язок між людьми минулого і сучасними людьми, який перебуває на рівні змістовності практики їхнього життя. Надії, очікування і страхи в ланцюгу поколінь якоюсь мірою „передаються у спадок” [10, с. 315]. Цей психоінформаційний аспект пам'ятання підважує мнемоісторичні практики в контексті постправди, дозволяє певним політикам, партіям і організаціям творити паралельну реальність, пропонувати цільовій аудиторії „зручний” історичний дискурс, апелювати до ностальгії, використовувати ритуалізм і автостереотипи.

Аналізуючи поточні акценти політики пам'яті в Україні, Ігор Симоненко

констатує: „Аналіз ситуації, що склалася в сучасній Україні щодо питань, пов’язаних з формуванням історичної пам’яті, свідчить про постійно зростаючу впродовж останніх років політизованість цього сегмента суспільного життя. Причина зазначеного процесу лежить у площині не стільки об’єктивних чинників (крах комуністичної ідеології та проголошення державної незалежності викликали закономірну зміну оцінок історичного минулого українського народу), як суб’єктивних чинників (відмінне трактування минувшини різними політичними силами, включення історичної тематики у контекст політичної боротьби). Дискусії щодо оцінки важливих аспектів історичного минулого України переросли не лише рамки наукових обговорень, а й державні кордони, що виявляється у цілеспрямованій позиції керівництва РФ стосовно державної політики пам’яті в Україні” [11].

Упродовж 1991–2013 років політика пам’яті в Україні формувалася асистемно і значною мірою залежала від того, яка політична сила була при владі. Її змістовне наповнення можна схарактеризувати як поміркований україноцентричний дискурс – творення мнемоісторичного метатексту без „гострих кутів” і критичних акцентів (у бік сусідів – акторів пам’яті). Прикметною подією стала поява української національної валюти, на банкнотах якої було зображено князів, гетьманів і поетів (візуалізація героїв й інструменталізація уявного минулого). За ініціативи Президента України Леоніда Кучми втілювалося гасло „Україна – не Росія” („м’яка суверенізація” і поступова відмова від моністичної неорадянської моделі).

Акценти мнемоісторичної політики 1990-х – початку 2000-х років були порівняно безконфліктними, а російський культурно-інформаційний чинник не актуалізувався і не засуджувався. Було запропоновано навчальний курс історії України для середньої та вищої школи, заснований на стандартній етнічно-ексклюзивній схемі, що повторювала модерні мислесхеми кінця XIX – початку XX століть. Було частково усталено пантеон героїв, історичних символів, місць пам’яті та комеморативних ритуалів. Запроваджено низку загальнонаціональних свят (День Незалежності, День пам’яті жертв політичних репресій, День пам’яток історії та культури, День партизанської слави, День української писемності та мови). Витіснення радянської історичної символіки й топоніміки було поступовим, нефорсованим, мінімально декларативним („тиха політика пам’яті”, за висловом Ірини Ковальської-Павелко).

За каденції Президента України Віктора Ющенка (2005–2010 роки) змістовний наголос робився на тому, що українці – народ-жертва трьох голодоморів, що їх спричинила політика радянської влади. Мартирологічний наратив, заснований на повторному переживанні травматичного досвіду уявного минулого, практично замістив собою всі інші націєтворчі акценти. Водночас розпочалося конструювання нового пантеону героїв за участі постатей національно-визвольного руху часів міжвоєнної доби та Другої світової війни. Легітимація нового політичного суб’єкта (держави) досягалася й за рахунок історії як ресурсу виправдання політичних рішень. Виразною рисою суспільної свідомості було конкурування різних типів пам’яті.

Президент Віктор Ющенко також намагався інституціоналізувати

нормативний підхід до історії з головною директивою декомунізації, коли 2006 року санкціонував відкриття Інституту національної пам'яті (УІНП). У період з 2007 по 2014 роки ключовими темами, викладеними на вебсайті УІНП, були Голодомор 1932–1933 років, кваліфікований як геноцид проти української нації, національно-визвольні змагання 1917–1920 років та Друга світова війна, з основним акцентом на історії ОУН і УПА як борців за українську незалежність.

Перед тим, як залишити президентський пост у січні 2010 року, Віктор Ющенко присвоїв посмертне звання „Герой України” Степанові Бандері, очільникові ОУН. Це рішення викликало резонанс, широкі дискусії (включно з міжнародними). Було відверто декларовано осуд цього рішення з боку частини суспільства в Україні, а також за кордоном. Прихильники такого рішення Ющенка, своєю чергою, акцентували переважно антирадянське значення особи Бандери та його державницькі устремління.

З обранням 2010 року Президентом України Віктора Януковича політика пам'яті почала набувати деяких нових рис. Є підстави говорити про переорієнтацію з антиколоніальної політики пам'яті на „реставраційну” політику пам'яті. Ключовим стало повернення до радянської символіки й мислешем. Першим демонстративним кроком у цьому напрямі було спільне українсько-російсько-білоруське святкування „Перемоги” у Другій світовій війні та повернення терміна „Велика Вітчизняна війна” до публічних заяв можновладців і спікерів влади. У травні 2011 року Верховна Рада ухвалила рішення про „Прапор Перемоги”, яке *de facto* дозволяло використовувати радянський червоний прапор як символ у День Перемоги.

Віктор Янукович призначив новим директором Українського інституту національної пам'яті доктора історичних наук, професора Валерія Солдатенка, історика комуністичного і українського національно-визвольного руху під час революції 1917–1921 років, уродженця Донеччини, який був членом Комуністичної партії України і після її першої формальної заборони. Змістовно оцінюючи кроки влади і тодішнього УІНП, можна стверджувати, що було представлено відверто проросійський мнemoісторичний контекст. Погляди В. Януковича на голод 1932–1933 років, що його він уникав називати „Голодомором”, та негативне ставлення до Романа Шухевича та Степана Бандери (це була очевидна стигматизація В. Ющенка), стали найбільш обговорюваними питаннями серед громадських діячів, інтелектуалів, журналістів та політиків. Гострі дискусії продемонстрували, що для більшості критика теми Голодомору та ОУН і УПА слугувала лакмусовим папірцем його ступеня патріотизму.

Провладна Партія регіонів у політиці пам'яті вжила низку заходів нерадянського/проросійського кшталту. Зокрема, навесні 2010 року одіозний депутат від Партії регіонів Вадим Колісніченко організував у Києві від імені „російськомовних українців” виставку, присвячену „польським та єврейським жертвам УПА”. В основі була чітка спекулятивна мета інструменталізувати суперечливо-трагічну пам'ять у політичній боротьбі, вкотре затаврувати „кровожерливих” оунівців/упівців. Тоді ж у Запоріжжі

місцевий обком Комуністичної партії України спорудив погруддя Й. Сталіну. Щоправда, його пізніше понівечили прихильники націонал-патріотичної організації „Тризуб”, але комуністи відновили його, поставивши за склом. Цей факт засвідчив непримиренний антагонізм між суспільним запитом на антиколоніальний націоналізм та тодішньою владою, яка мала намір всіляко захищати радянську спадщину.

Політика пам'яті після Революції Гідності та протягом російсько-української війни вперше за всю історію незалежності України набула системного й прямолінійного (операціонального) характеру. Реформований УІНП узяв курс на декомунізацію, підтриману відповідними законами. Важливим нюансом стало те, що змістовні акценти, словник пам'яті, мнемоісторичний дискурс у цілому стали іншими – замість віктимізації, наголос було зроблено на глорифікацію.

Український народ перестав зображуватися як безпорадна жертва історичних обставин. Натомість на порядку денному стали компліментарні риси, пов'язані з волею, спротивом, спонтанною громадянською ініціативою, горизонтальною мобільністю і самоорганізацією суспільства, що за умов тривалої неконвенціональної війни з Росією є цілком зрозумілим кроком [12]. Невдовзі з'явилися критики цього підходу. Вони закидали йому „аберацію історичного сприйняття”, конкуренцію з польськими й єврейськими мнемоісторичними практиками, а сам УІНП звинувачували в тому, що той „створив опорні пункти української віктимності” [13].

Важливим досягненням УІНП останніх років стало доведення до широкої міжнародної громадськості ролі та внеску українців у Другій світовій війні в складі армій різних держав, на різних континентах. Гаслом мнемоісторичних практик стало „Ніколи знову”. Як і багато інших світових держав колишньої антигітлерівської коаліції, Україна обрала мак як символ пам'яті та примирення. Таким чином держава офіційно долучилася до європейської традиції пам'яті про війну у її постгероїчному фокусуванні на жалобі за жертвами війни.

Утім, за словами дослідників, попри широку кампанію з декомунізації „міф про Велику вітчизняну війну зберіг залишкову символічну силу. Символічний капітал, що його комуністична влада вклала в культ Великої вітчизняної війни, і досі видимий у проблемі відчутної "пустоти" минулого без комфортного міфу Перемоги – специфічна проблема на пострадянському просторі” [14, с. 168, 177–178]. Отже, „війна пам'яті” – тривала боротьба за визначення та висвітлення минулого як фундаменту для сучасних та майбутніх ідентичностей – і російсько-українська гібридна війна міцно пов'язані між собою на багатьох рівнях.

Політика пам'яті, що її проводила суверенна Україна, від початку мала риси деколонізації й дерадянзації. Водночас вона зачепила болісні аспекти, події та постаті, що їх вкрай негативно сприймають апологети проросійського історичного дискурсу. Ідеологічне обґрунтування російської агресії проти Української держави спекулятивно засновувалося на вимогах щодо „правильної” (канонічної, конформістської, конвенційної)

пам'яті про минуле, а розв'язана проти України війна, за російськими пропагандистськими канонами, в Росії програмовано уявляється, змальовується і виправдовується як продовження Другої світової війни. Демонтаж традиційної „спільної” пам'яті внаслідок збройної агресії Росії прискорився і став невідворотним.

Це дає підстави констатувати, що з початком війни в Україні ми можемо говорити про нову якість пострадянської політики пам'яті, а можливо й про новий феномен, що виходить за рамки звичного інструменталізування минулого. У чинному російсько-українському конфлікті ми стаємо свідками появи, а в деяких випадках і культивуванні нової якості часу, коли елементи минулого і теперішнього зливаються водно, а лінійна історія зникає.

Мнемоісторичні акценти із загальнодержавних практик зміщуються в бік локальних. З травня 2020 року УІНП реалізовується всеукраїнська безстрокова акція „Родинні історії війни” [15]. Вона розрахована на широкий загал. Наріжний компонент акції – участь громадян і прагнення віддати шану окремим людям, вшанувати їхню пам'ять і доповнити їхніми оповідями загальну історію трагічних подій Другої світової війни (мікроісторичний, „повсякденний” аспект комеморації).

Олена Стяжкіна доречно зауважує, що „історія Другої світової була та є полем битви. А мала б стати полем скорботи. "Ніколи знову" – це той порядок денний, який має бути оприявлений фактами, проаналізований за допомогою різних за походженням документів, у тому числі і тих, які за умовчанням вважаються ненадійним чи то другорядним джерелом (як-то усні історії, щоденники, листування, скарги, спогади, художні тексти доби), а з тим і введений у шкільні та вишівські курси історії” [16].

Пошук „спільного знаменника” травматичного минулого України, ймовірно, залишатиметься актуальним ще довгі роки. Друга світова війна – це лише один аспект цього процесу, який, своєю чергою, відображає системне прагнення України до незалежної та всеохопної пострадянської національної ідентичності. Зрештою, це нагадування про те, що демонтаж радянських мислесхем і радянського мнемоісторичного спадку триває. Відмова України від культу „Перемоги”, від „победобесія”, культивованого у сучасній Росії, відображає відмінні шляхи, на яких перебувають ці дві раніше міцно пов'язані держави. Це також підкреслює, чому повернення України в орбіту інтересів Кремля практично унеможливлене [17].

Російський символ „Дня Перемоги”, помаранчево-чорна георгіївська стрічка, на території України заборонений. Відповідний Закон України „Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки” набув чинності в червні 2017 року [18]. Водночас георгіївська стрічка є символом російських окупаційних військ та місцевих колаборантів на Донбасі й у Криму.

Якщо проблема деокупації Донбасу і Криму пролонгується, то одним із можливих варіантів стане подальший відхід Півдня та Сходу України від

проросійських/прорадянських парадигм пам'яті, який почався у період Євромайдану. Якщо така зміна поведінкової парадигми триватиме, тоді Україна – без окупованих Донбасу і Криму – нарешті зможе наблизитися до встановлення уніфікованого режиму пам'яті, якому властиве погоджене трактування минулого і, як наслідок, відсутність мнемонічних конфліктів. Політичні діячі, отже, матимуть змогу відсторонитися від політики пам'яті і зайняти позицію мнемонічних байдужих, виходячи з того, що, за наявності конвенційного бачення минулого, зусилля створити та пропагувати альтернативну версію навряд чи будуть результативними.

Мнемоісторична риторика надалі еволюціонує від фаталізму, детермінованості, лінійного погляду на уявне минуле до нелінійних схем, до полілогу, до творення нового пантеону героїв, нового каталогу місць пам'яті, нових меморіальних практик, цінностей і національних автостереотипів, до унормування україноцентричної моделі пам'яті та впорядкування її словника.

На думку українських дослідників, вагомим контекстом творення мапи пам'яті та конструювання гранд-нарративу є оптимальне співвідношення раціональної та емоційної складових, утвердження соціального оптимізму в історичній політиці. Поточна прикметна особливість української історичної пам'яті, та й взагалі українського соціуму, полягає в тому, що в ньому домінує соціальний песимізм. Він простежується в широкому діапазоні: від історії військових поразок далекого минулого (довгий мартиролог борців за „національну справедливість”) до нинішніх труднощів економічного і політичного характеру [19, с. 498].

Свідчення впливу соціокомунікаційних механізмів політики пам'яті – зміна ставлення громадян до Російської Федерації, російсько-української війни, факту окупації Донбасу і Криму. За даними опитування, проведеного Фондом „Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” спільно зі соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення ГО „Детектор Медіа” з 14 по 19 серпня 2020 року в усіх регіонах держави, за винятком тимчасово окупованих територій, оцінка громадянами подій на Донбасі практично повністю збігається з думкою про винуватців війни. Якщо понад 61% респондентів вважають, що це – російська агресія, то майже 22% опитаних переконані, що це – громадянська війна, а 17% не визначились або ж не погодилися з обома варіантами.

У Західному макрорегіоні частка тих, хто вважає війну російською агресією, становить 92%, у Центральному – 70%, у Південному – 41%, у Східному – 31%. І, навпаки, частка тих, хто вважає, що на Сході триває громадянська війна, найбільша на Сході – 42%, на Півдні – 21%, у Центрі – 20%, на Заході – близько 2%. При цьому найбільше тих, хто не визначився, – на Півдні (38%).

Подібна картина суспільних настроїв фіксується під час опитувань громадян про оцінку Євромайдану і Революції Гідності. 54% респондентів згодні з твердженням, що це – „справедливе повстання народу проти авторитарної влади”. На Заході таку думку поділяють 87%, у Центрі – 64%, на Півдні та Сході – по 23%.

Майже 31% опитаних вважають, що події на Майдані були „незаконним державним переворотом, захопленням влади групою озброєних людей”. На Сході таких 56%, на Півдні – 50%, у Центрі – 23%, на Заході – 6%. У цілому по країні не дали відповіді 15%. Найбільша частка осіб, що не визначилися, – на Півдні країни (27%). За віком найбільше тих, хто вважає Майдан Революцією Гідності, серед респондентів 18–29 років. А тих, хто вважає Майдан „переворотом”, – 38% серед опитаних від 60 років [20].

За висновком соціологів, порівняно з попередніми роками, українське суспільство обстоє чітку позицію стосовно питань війни та миру, а частка осіб, які не визначилися, істотно скоротилася. Неорадянські практики пам’яті втрачають соціальну базу. З іншого боку – зростає популярність державницького проєкту.

Зміна мнемоісторичних акцентів у бік державницьких чеснот, яка відбулася останніми роками, серед іншого, позначилася і на ставленні громадян до держави, до питань патріотизму і до Дня захисника України. За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою „Рейтинг” 10–12 жовтня 2020 року, 85% респондентів вважають себе патріотами своєї країни, 12% – дотримуються протилежної думки. Патріотично налаштованих громадян приблизно однаково у всіх регіонах країни, та порівняно більше серед старших респондентів. 9% опитаних позитивно ставляться до встановлення 14 жовтня державного свята Дня захисника України, 23% – нейтрально і лише 5% – негативно. Найкраще це свято сприймається мешканцями Заходу та Центру. Близько 60% респондентів Сходу та Півдня позитивно ставляться до свята, третина – нейтрально і лише 6–7% негативно. 59% опитаних висловили готовність у разі виникнення відповідної загрози відстоювати територіальну цілісність України зі зброєю в руках (у 2019 році таких респондентів було 56%, у 2017 – 54%, у 2012 – 33%) [21].

Прикметним викликом мнемоісторичній політиці, характерним для транзитивних суспільств (а з-поміж них українського), є феномен постпам’яті як уявних взаємин, вербально-символічних конструкцій минулого. Постпам’ять тлумачиться як спекулятивний акт уяви, що встановлює проєктивні відносини з минулим, і цей акт відтворюється другим, третім або навіть більш пізніми поколіннями.

Авторка поняття Маріанна Хірш обстоє думку, що постпам’ять – це вид пам’яті. Тобто передбачається, що існує безперервність між „гарячою” пам’яттю першого покоління і „холодною” постпам’яттю другого покоління. „Постпам’ять, – зазначає М. Хірш, – описує, яке відношення мають наступні покоління до особистих, колективних і культурних травм, до змін, яким піддалося покоління попереднє; до того, що вони „пам’ятають” лише завдяки історіям, образам, поведінці людей, серед яких вони виростили. Процес передачі інформації відбувається на такому глибокому емоційному рівні, що починають створюватися власні спогади. Таким чином, зв’язок з минулим в постпам’яті утворюється не за рахунок процесу „пригадування”, але за рахунок залучення уяви й проєктування – „розробки” (за Р. Ліфтоном). При цьому існує ризик того, що подібні перейняті спогади можуть замінити справжні, навіть витіснити їх” [22].

Однак, на думку Ернста ван Альфена, друге покоління не володіє жодним власним знанням про минуле батьків. У них є бажання подолати цей розрив. Слід дискутувати вже не про „постпам’ять”, а радше про „добу після пам’яті”. Акцент робиться на перерваності зв’язку між двома поколіннями [23]. Постпам’ять можна стисло окреслити як ресурс, покликаний подолати цю перерваність, зручний путівник уявним незручним минулим.

Відмінні проєкції історичної пам’яті є суттєвим дезінтегруючим чинником, джерелом соціальної напруги. Однак це узгодження контроверсійних поглядів на минуле заради громадянського миру не повинно заступати послідовний процес витискання неорадянської міфотворчості. Варто погодитися із тезою Ігоря Щупака про те, що „важливо позбавлятися „національного егоїзму” у баченні власної національної історії” [24].

Відтак „змагання віктимності” мають замінитися діалогом і порозумінням. Національні трагедії важливі для усього світу, який має винести уроки з цих історичних явищ. Національні трагедії були й мають бути частиною гранд-нарративу. З іншого боку, доречно позбавлятися міфогенного образу „народу-жертви”, позаяк в історії кожного народу траплялися не лише катастрофи і поразки, але й досягнення, успіхи, перемоги.

У транзитивному українському суспільстві минуле лишається головним полем битви за сучасність та майбутнє. Меморіальний активізм відіграв помітну рушійну роль у протестних рухах під час останніх днів Радянського Союзу і ще більшу відіграв надалі, коли політика символічного минулого стала основним моментом суперництва, що істотним чином відбилося на пострадянській навздогінній модернізації.

Суттєві сенсоутворюючі зміни в державній політиці пам’яті відбулися за роки російсько-української війни. Війна, що ведеться як конвенційними, так і неконвенційними засобами, загострила дискусії про ідентичність, прискорила формування політичної нації, стимулювала внутрішній діалог і співпрацю різних конфесійних і національних груп. У сучасній ситуації, за умов багаторівневого протистояння двох держав, інформаційна складова суспільного діалогу набуває екзистенційного значення для існування України. Російське медіаобґрунтування своєї військової агресії щодо України було та й залишається важливою ланкою в інформаційному протистоянні з Україною, вибудовуванні Москвою свого власного варіанта стратегічного нарративу та його представлення насамперед у зарубіжних ЗМІ, що так чи інакше позиціонують себе як проросійськи налаштовані [25, с. 476].

Таким чином, політика пам’яті лишається переважно реактивною, як почасти консолідована відповідь влади та суспільства на ті виклики й загрози, що постали перед Україною останніми роками. Її консолідуючий ресурс, отже, не використовується повною мірою. За умов коронакризи й переходу на онлайн-формат комунікації виникають додаткові можливості для проактивних дій у галузі мнемоісторичної політики, для її контекстуалізації й смислотворення, візуалізації і репрезентації широким верствам населення.

„Робота пам’яті” (за Полем Рікером) набуває ширшого формату, а публічні акції, дискусії, практики почасти доповнюються або замінюються

діяльністю у віртуальному просторі. Віртуалізація культури пам'яті, її подальша медіатизація створюють нову реальність опрацювання даних, нові можливості донесення змісту цільовій аудиторії (групам пам'яті), нові виміри символізації, формують сприятливе тло для проактивних ініціатив і контрпропаганди.

Цифрова мобільність – динамічний чинник пригадування і пам'ятання тимчасово окупованих теренів Донбасу і Криму. Багатофункціональні можливості цифрових медіа дозволяють ширше висвітлити україноцентричний наратив утрачених територій, візуалізувати смислоутворюючі контексти минулого, дозволяють подати український чинник у позитивному річищі, творити альтернативну пам'ять і вести контрпропаганду, поборюючи кіберагресію і загальний наратив „руського мира”.

Акцентовані ретельні кіберінформаційні операції Кремля містять критично важливі виклики для української мнемоісторичної політики та національної безпеки в цілому. Поширення ідеології „руського мира”, заперечення української державницької традиції, культурно-мовної та етнічної суб'єктності, „друге дихання” імперських міфів про „один народ”, „одну віру”, „одну Вітчизну”, використання автостереотипів, історичних прецедентів і метафор для дискредитації сучасної Української держави й влади імпліцитно спрямовано на руйнацію української ідентичності, гальмування процесу формування української політичної нації, поширення розбрату і недовіри між громадянами України. Григорій Перепелиця говорить про „стратегічну інформаційну операцію” – ключову компоненту гібридної війни, спрямовану на повалення державного суверенітету України [26].

Варто зазначити, що згідно з останніми соціологічними опитуваннями частка осіб, які ностальгують за радянським минулим, помітно зменшується. З 24 до 31 травня 2020 року КМІС провів опитування стосовно оцінки радянського минулого. Воно проводилося методом CATI (телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера, *computer-assisted telephone interviews*) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. За його підсумками, половина респондентів (50%) не шкодує про розпад СРСР, але при цьому кожен третій (33,5%) шкодує. 35% респондентів вважають, що перебування України у складі СРСР принесло їй більше користі, ніж шкоди (а у 2013 році таких було 48%); про більшу шкоду зараз говорять 28% респондентів (а у 2013 році таких було 18%) [27].

Перегляд оцінок подій минулого в контексті творення нової мапи пам'яті відбувається із залученням морально-етичних категорій, віктимності, почасті – націоналістичного ресентименту. Німецький дослідник Йорн Рюзен слушно зауважив: „Дивно з тим минулим. Воно минуло і все ж залишилось... Ми його усучаснюємо, тлумачимо, перетлумачуємо, освоюємо, відкидаємо, то відштовхуємо, то наближаємо, то обожнюємо, то паплюжимо, то матеріалізуємо, то розвіюємо. Ми його забуваємо, а воно все одно не дає нам спокою. Воно навіть саме себе осучаснює і часто всупереч нашій волі. Воно може лежати тягарем на наших плечах, що його

нам так би хотілось позбутися. Але ми не можемо. Воно частина нас самих. Без нього ми не можемо жити. Воно має бути корисним для нашого життя” [цит. за: 28].

Ще одним викликом, що його окреслили Р. Козеллек і Р. Траба, є зникнення різниці між подієвою історією – „історією першого рівня” та історією уявною – „історією другого рівня” (отже, передусім – колективною пам’яттю). Відсутність рівноваги між цими категоріями може спричинитися до реальної загрози деформації спостереження та опису „історичної реальності”. Ці загрози можна звести до трьох: „де-реалістичність” історії, нерепрезентативність, побудова теологічних конструктів [цит. за: 28].

Національно-державницька модель політики пам’яті, обрана за базову у 2014–2019 роках, не завжди приводила до мобілізації і солідарності українського суспільства і, зрештою, не стала дороговказом до відходу від неорадянських мнемоісторичних практик. Натомість свою роль відіграв травматичний досвід останніх років. Зовнішній – російський – чинник обумовив потребу форсованої декомунізації. Революція Гідності й російсько-українська війна спричинили ланцюгову реакцію, що значно скоротила період „напіврозпаду” неорадянського нарративу.

Закон „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону їх пропаганди та символів” став наступним кроком у процесі візуальної декомунізації. Це змінило долю об’єктів радянської культурної спадщини від вивезення до законної заборони. Відмова від радянської топоніміки, а також повалення пам’ятників радянським керманічам набули масового, почасти – стихійного характеру, відобразивши високий суспільний запит на цінності антиколоніального націоналізму.

Нормативно-правову основу формування вираженого компромісного бачення подій Другої світової війни заклав Закон України „Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років”. Юридичним ресурсом протидії спробам стигматизації, замовчування й знецінення досягнень національно-визвольних змагань ХХ століття став Закон України „Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті”. Інституційно-правові можливості неупередженого наукового аналізу, деконструкції й спростування міфів радянської доби розширив Закон України „Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” [29].

Як бачимо, процеси, що відбувалися в Україні з 2014 року (і суттєво не змінилися зі зміною влади навесні 2019 року), трактувались як вияв суспільного запиту, що закликав українських політиків застосувати нехай і суперечливі, але давно назрілі рішення. Процес трансформації історичної пам’яті в сучасній Україні має значний дослідницький потенціал. Ідеться не лише про ретельне дослідження розуміння мнемоісторичних практик, а й всебічний аналіз нових можливостей індустрії пам’яті у ХХІ столітті.

У галузі політики пам’яті це виявляється через використання та продукування нарративів про уявне минуле, які відкидають власну

маргіналізацію з боку імперії і постімперії. Проте це часом призводить до інверсії колоніального дискурсу і, фактично, до несвідомого повторення його бінарних опозицій. Таким чином, антиколоніальна політика пам'яті, як правило, замикається на колоніальній (циклічність мнемоісторичних практик).

Ще однією прикметною особливістю антиколоніальної політики є прагнення забути колоніальне минуле та потяг до історичного самовигадування та самоствердження (колективного нарцисизму). Відповідно, відбувається пошук національних героїв та коренів, що можуть призвести до винаходу або серйозних аберацій історичних постатей та подій. Таким чином, постколоніальність можна охарактеризувати як психоінформаційний стан, „вразливий до інфекційного залишку власного нерозглянутого та невіршеного минулого” та „занепокоєний наслідками самовільної історичної амнезії” [30, р. 3–4].

Принагідно наведемо думку директора УІНП у 2014–2019 роках Вододимира В'ятровича: „Домовитися з минулим – це нам нинішнім досягти якогось консенсусу щодо наших уявлень про нашу історію. Це також слухати минуле і чути його, а відповідно – максимально його вивчати через документи, спогади, інші джерела. Це не лише давати цьому минулому нашу увагу та пам'ять, а й брати від нього те, що важливе, передусім досвід. Але домовитися з минулим – це і стримувати його, не допускати домінування минулого над сьогоденням. Це знайти з ним певний компроміс щодо нашого майбутнього, принаймні тимчасовий. Україна дуже потребує цього діалогу і домовленостей з минулим” [цит. за: 31]. За роки неоголошеної війни діалог українського суспільства з минулим набув нових символічно-оповідних ознак, хоча про досягнуті компроміси говорити зарано.

Окрему увагу українських дослідників пам'яті варто звернути на феномен „цифрової амнезії” (термін американських нейрофізіологів Б. Сперроу і Н. Карра). Йдеться не лише про проблему екранної культури, медіаекології й віртуальної (протомасової, дистанційної) соціальної комунікації, але й про характер репрезентації й змістовне наповнення практик історичної пам'яті за доби мережевих послуг і технологій. Пастки нелінійного „мережевого” мислення і розлогий функціонал цифрових інструментів створюють нову „доповнену реальність” мнемоісторичної політики. Інноваційний історичний дискурс витісняє традиційні вербальні, символічні, текстуальні моделі репрезентації уявного минулого. Територіальний аспект пам'ятання доповнюється цифровим інформаційним супроводом [32].

Змістовним прикладом наведеної тенденції є проєкт Івано-Франківського КП „Пам'ять” – сайт „Місця поховань. Місця захоронення військових” [33]. Сайт оформлено англійською, польською та українською мовами з коментарями словацькою й угорською. Ініціатор проєкту – комунальне підприємство Івано-Франківської обласної ради з питань пошуку та перепоховання жертв воєн, депортацій та репресій тоталітарних режимів „Пам'ять”, яке є об'єктом спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області. Сайт має сучасний дизайн і постійно оновлюється.

Він містить уніфіковану інформацію про військові меморіальні місця та поховання солдатів, щодо яких не існує універсальних карт або доступної бази даних, мартирологу загиблих вояків. Сайт дозволяє користувачам на онлайн-мапі побачити військові поховання часів Першої світової війни в Україні, Польщі, Словаччині, Угорщині, дізнатися докладнішу інформацію про полеглих.

Варіювання „масок пам'яті” (термін А. Киридон) на тлі критичної рефлексії українського суспільства і тенденцій форсованої цифровізації породжує додаткові ризики для усталених моделей мнемоісторичної політики. Можна припустити, що суперечності між офіційною картиною реальності (основу якої становлять концепти й символи, що транслюються інститутами ідеології та культурної політики) та альтернативними візіями й відповідними соціокультурними ідеями та проєктами надалі поглиблюватимуться.

Складно не погодитися з колегами в тому, що „ефективне використання політики історичної пам'яті в освітній сфері України може стати суттєвим сприятливим чинником як реінтеграції суспільного середовища окупованих територій до загальноукраїнського гуманітарного простору, так і стабілізації соціально-політичної ситуації на Донбасі та в Україні в цілому, надавши нового імпульсу здійснюваним реформам і трансформаційним процесам” [9, с. 113].

Дієва реалізація державної політики пам'яті спроможна зменшити вплив несприятливих для розвитку української державності чинників, серед яких: відсутність у значної частини населення України відчуття єдиної державної або громадянської ідентичності; наявність істотних регіональних відмінностей в історичній свідомості на тлі відсутності чітко сформульованої ідеології загальнонаціонального розвитку; кон'юнктурне використання історичного матеріалу або його тенденційного тлумачення як знаряддя політичного протистояння, перетворення його на елемент іредентистських та сепаратистських настроїв, політичного радикалізму; спекулятивне застосування псевдоісторичних аргументів для розпалення міжнаціональної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної інтолерантності; проникнення у суспільну свідомість полярних та політично заангажованих оцінок важливих подій історії України, що ускладнює діалог між певними суспільними, національними, регіональними спільнотами; поширення серед широкого загалу міфологізованих, свідомо фальсифікованих інформаційних матеріалів на історичну тематику, провокування суспільного розбрату на ґрунті конфліктного бачення минулого.

Доречно підкреслити комунікативний ефект мнемоісторичних практик. Конфлікти навколо пам'яті не лише ускладнюють проблему формування інклюзивної політичної нації, побудову єдиної національної ідентичності, а й можуть стати на заваді процесам демократизації і реформування гілок влади. Державні діячі схильні політизувати колективні конфліктні спогади та використовувати ці „больові точки” заради власної вигоди, привертаючи увагу виборців до емоційно забарвлених моментів історії: „праві” та „ліві”, „герої” та „поганці”, „ми” та „вони”.

Усе це опиняється у фокусі уваги, замість більш прагматичних проблем та завдань, на зразок якісного змісту та суті соціоекономічних реформ, роботи державних установ, верховенства права чи електронного урядування. Водночас політична конкуренція в індустрії пам'яті набуває щораз антагоністичнішого характеру, адже навіть вести конструктивний діалог на тему втілення реформ, якщо опонента можна просто делегітимізувати як „іншого”, чиї погляди навіть не варто брати до уваги.

Масофікація пам'яті, на думку Т. Хітрової, є вагомим викликом, який змінює передусім контент-структуру дискурсу, що супроводжується його спрощенням за рахунок безкінечного тиражування чи одномірної інтерпретації його окремих репрезентацій. Дослідниця зауважує, що „цей ефект містить важливу когнітивну небезпеку, оскільки може спотворювати не лише хронотоп пам'яті, а й формувати її нову утилітарну прив'язку вже у форматі побутового дискурсу (наприклад, використання історичних і культурних образів, символів у рекламі). Таким чином, відбувається зміна функціональних експлікацій дискурсу, він перетворюється на тип контент-індустрії, безпомилковий ресурс у культурі споживання. У ній втрачається важливість факту як такого, а його місце посідає авторське трактування, креативне використання, розважальність тощо. У межах цього процесу відбувається тиражування різноманітних масових ігор, ток-шоу, відбувається збільшення ступеня видовищності” [34, с. 166–167].

Соціокомунікаційні ефекти медіатизації пов'язані з процесами взаємозв'язку подієвих контекстів у медіадискурсі, поєднанням різних дискурсів та їхніх інформаційних ресурсів як інструментів репрезентації. За таких умов доречно говорити про сучасні комунікаційні технології та способи (текстові, аудіовізуальні), що функціонують у межах дискурсу пам'яті як засоби відтворення, конструювання, заучування, пригадування, інтерпретації, релятивізації, ритуалізації, мнемотехніки, що сприяють семантико-семіотичному наповненню дискурсу, формуванню його функціональної структури. Ці чинники дозволяють розширити можливості медіаосвіти, посилюють дидактичний компонент політики пам'яті, пришвидшують і спрощують доступ до цільових інформаційних матеріалів.

У цьому контексті варто нагадати точку зору П'єра Нора про те, що соціальні середовища пам'яті зникають, а єдиним місцем пам'яті буде тіло. А. Редінг стверджує, що здатність мобільної телефонії пов'язати тіло з цифровою мережею продукує створення нового „техносоціального середовища”. Дослідниця посилається на специфіку культури пам'яті та амбівалентність медіативних мнemoісторичних практик за доби цифрової цивілізації, і зазначає, що нездатність людини пристосуватися до технологій (або їх відносна дорожнеча) може одночасно перешкоджати розвитку такого середовища [35].

Дослідники сходяться на думці, що наступним етапом політики пам'яті в Україні та інших транзитивних державах буде поява нової суспільної свідомості, яка виходитиме за межі модерністського розуміння ідентичності й маркерів постколоніального націоналізму. Полярності суспільних настроїв

і відмінних установок груп пам'яті повинні бути подолані „третім простором” (термін Гомі Бхабхи) спілкування, перемовин та перекладу. В цьому мнемоісторичному ландшафті, „місці гібридності”, можна сформуванати якісно нову ідентичність. Подібні заміщувальні соціокомунікативні практики, по суті, не передбачають ані асиміляції, ані співпраці груп пам'яті, натомість вони скеровані на те, аби суб'єкт міг обрати шлях, що його він збирається пройти в процесі своєї ідентифікації в форматі активного формування культурних зразків пригадування, осмислення і забуття.

Гібридність як асиметрична нелінійна категорія постає альтернативою есенціалізму. Це стосується і створення нових транскультурних цифрових форм. Гібридизація пам'яті може мати кілька проявів, зокрема – культурний, політичний і мовний. На думку вчених, гібридність та мовне багатоголосся мають потенціал втручатися та дислокувати процес декомунізації шляхом переосмислення політичного дискурсу. Гібридні спільноти пам'яті відмовляються від бінарної репрезентації минулого за принципом „свій – чужий”, „ми – вони”. Спільноти пам'яті залучають культурний контекст, в якому вони існують, для формування альтернативних уявлень про себе і своє минуле, а мнемоісторичний дискурс набуває форми контрнарративу з позиції ініціативної меншості, що її вони займають [36, р. 25].

Підбиваючи підсумки, слід констатувати, що ситуація з політикою пам'яті в Україні є амбівалентною. Допоки політика пам'яті перебуває в Україні в руках політиків чи піддається впливам політичних акторів, вона лишатиметься реактивним знаряддям політичної боротьби.

Долучення цифрового інструментарію за теперішніх умов суттєво не змінює функціонал політики пам'яті, а лише розширює її репрезентативні можливості. Попри наявні гібридні тенденції й виклики інформаційного суспільства українська мнемоісторична політика лишасться заручницею старих домодерних і модерних мислесхем, рефлексій і традицій, національних автостереотипів і осоружних термінів. Її циклічність практично унеможлиблює компромісне бачення минулого.

Базовим зовнішнім поліфункціональним викликом за нинішніх умов лишасться російський чинник, меншою мірою – польський (в Галичині) і угорський (на Закарпатті).

З російським мнемоісторичним дискурсом пов'язана віктимна (меншовартісна) проєкція загальнонаціональної мапи пам'яті. Російський гібридний культурно-інформаційний вплив стоїть і стоятиме на заваді впровадженню конструктивних напрямів політики пам'яті в Україні як елементу національного діалогу, консенсусу і солідарності.

Бібліографічні посилання

1. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.
2. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. URL: <http://khp.org/index.php?id=1230112797>
3. Киридон А. „Історична пам'ять” у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження*. Спеціальний випуск. 2018. № 3 (27). С. 45–53.

4. Розвінчуючи радянські міфи: Інститут національної пам'яті презентує відеопроєкт „Війна і міф”. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rozvinchuyuchy-radyanski-mify-institut-nacionalnoyi-pamyati-presentuye-videoprojekt-viyuna-i-mif>

5. Громенко С. З радянських міфи про кримських татар. Деконструкція. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/18/155691/>

6. Інтелігенція України вимагає підпорядкувати проєкт Бабин Яр Інституту нацпам'яті. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3029962-inteligencia-ukraini-vimagae-pidporadkuvati-proekt-babin-ar-institutu-nacpamati.html>

7. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна – Європа – Світ*. 2015. № 15. С. 244–250.

8. Грабовський С. Україна радянської доби: окупація чи колонізація? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/ukrayina-radyanskoji-doby-okupaciya-chy-kolonizaciya>

9. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.; за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.

10. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / пер. з нім. Львів : Літопис, 2010. 358 с.

11. Симоненко І. Концептуальні засади державної політики пам'яті : аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna>

12. Бондар А. Політика пам'яті між революцією та війною. URL: <https://www.dw.com/uk/андрій-бондар-політика-пам'яті-між-революцією-та-війною/a-39104554>

13. Аберрация исторического восприятия. Почему украинская политика памяти конкурирует с еврейской и польской : Интервью. URL: <https://evrejskaja-panorama.de/article.2019-08.aberratsiya-istoricheskogo-vospriyatiya.html>

14. Ковальська-Павелко І. Мілітарні комеморативні практики як складова історичної пам'яті українського народу про Другу світову війну. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 168–180. DOI: <https://doi.org/10.33287/11937>

15. Український інститут національної пам'яті розпочинає всеукраїнську акцію #РодинніІсторіїВійни. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/ukrayinskyu-institut-nacionalnoyi-pamyati-rozpochynaye-vseukrayinsku-akciyu-rodynniistoriyiviyuny>

16. Стяжкіна О. Тюремний мартиролог: теперішнє минуле. URL: <https://uamoderna.com/blogy/olena-styazhkina/stat1>

17. Tregubov V. Ukrainians reject modern Russia's WWII victory cult as geopolitical divide deepens. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainians-reject-modern-russias-wwii-victory-cult-as-geopolitical-divide-deepens/>

18. Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text>

19. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.

20. Як змінилися уподобання та інтереси українців до засобів масової інформації після виборів 2019 р. та початку пандемії COVID-19 : соціологічне опитування. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zminilisya-upodobannya-ta-interesi-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislya-viboriv-2019-r-ta-pochatku-pandemii-covid-19#%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%90%D0%93%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%98>

21. До Дня захисника України : соціологічне опитування. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/fbb3f3c52d452cdd1646d4a62b69dba5.html>

22. Хирш М. Что такое постпамять? URL: <https://urokiistorii.ru/article/53287>
23. Лозинская А. „Стыд, подозрение и ностальгия”. Интервью с Эрнстом ван Альфеном. URL: <https://urokiistorii.ru/article/52921>
24. Щупак І. Українська політика пам'яті. Як пояснити те, що (не)пояснює Василь Расевич. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c138da1c6777/>
25. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського* : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 667–682.
26. Перепелиця Г. Ідеологія „руського міра” як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці, демократії та процвітанню). URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr
27. Оцінка радянського минулого. Травень 2020 : соціологічне опитування. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1>
28. Траба Р. „Другий бік пам'яті”: історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/15/3_UM_15_PolitykaPamiaty_Traба.pdf
29. Український інститут національної пам'яті. Нормативно-правові акти. URL: <https://uinp.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobleri-v-institutu/zakony>
30. Törnquist-Plewa B., Yurchuk Y. Memory politics in contemporary Ukraine: Reflections from the postcolonial perspective. *Memory Studies*. 2017. № 12 (6). P. 699–720.
31. Іваник М. Політика пам'яті: як це працює в Україні та Росії. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2018/11/42255/>
32. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=448:sotsialni-media-2&catid=64&Itemid=376
33. Місця поховань. Місця захоронення військових. URL: <http://mp.if.ua/>
34. Хітрова Т. Медіатизація пам'яті в концепції соціокомунікаційного підходу. *Соціальні комунікації. Поліграфія і видавнича справа*. 2017. № 1 (73). С. 163–171.
35. Vosu E., Köresaar E., Kuutma K. Mediation of memory: towards transdisciplinary perspectives in current memory studies. URL: http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2008/issue_3/trames-2008-3-243-263.pdf
36. Bhabha H. *The Location of Culture*. New York; London : Routledge, 1994. 440 p.

References

1. Yaspers K. *Smysl i naznachenie istorii / per. s nem.* Moskva : Politizdat, 1991. 527 s. . (The meaning and purpose of history).
2. Shapoval Yu. *Polityka pam'iaty v suchasni Ukraini*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1230112797> (The politics of memory in modern Ukraine).
3. Kyrydon A. „Istorychna pam'iat” u prostori polityky pam'iaty. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. Spetsialnyi vypusk. 2018. № 3 (27). S. 45–53 („Historical memory” in the space of memory politics).
4. Rozvinchuiuchy radianski mify: Instytut natsionalnoi pam'iaty prezentuie videoproekt „Viina i mif”. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rozvinchuyuchy-radianski-mify-instytut-natsionalnoyi-pamyati-prezentuye-videoprojekt-viyana-i-mif> (Debunking Soviet Myths: Institute of National Remembrance Presents „War and Myth” Video Project).

5. Hromenko S. 3 radianskykh mify pro krymskykh tatar. Dekonstruksiia. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/18/155691/> (From Soviet myths about the Crimean Tatars. Deconstruction).
6. Intelihentsiia Ukrainy vymahaie pidporiadkuvaty proekt Babyn Yar Instytutu natspam'iati. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3029962-inteligencia-ukraini-vimagae-pidporadkuvati-proekt-babin-ar-institutu-nacpamati.html> (The Ukrainian intelligentsia demands that the Babyn Yar project be subordinated to the Institute of National Remembrance).
7. Kyrydon A. Polityka pam'iati v Ukrainy (1991–2015 rr.). *Ukraina – Yevropa – Svit*. 2015. № 15. S. 244–250 (Memory policy in Ukraine (1991-2015)).
8. Hrabovskyi S. Ukraina radianskoi doby: okupatsiia chy kolonizatsiia? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/ukrayina-radyanskoyi-doby-okupaciya-chy-kolonizaciya> (Soviet-era Ukraine: Occupation or Colonization?).
9. Polityka istorychnoi pam'iati v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy : analit. dopovid / lablonskyi V. M., Lozovyi V. S., Valevskyi O. L., Zdioruk S. I., Zubchenko S. O. ta in.; za zah. red. V. M. Yablonskoho. Kyiv : NISD, 2019. 144 s. (The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine : analytical report).
10. Riuzen Y. Novi shliakhy istorychnoho myslennia / per. z nim. Lviv : Litopys, 2010. 358 s. (New ways of historical thinking).
11. Symonenko I. Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky pam'iaty : analitychna zapyska. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kontseptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna> (Conceptual principles of state memory policy : analytical note).
12. Bondar A. Polityka pam'iati mizh revoliutsiieiu ta viinoiu. URL: <https://www.dw.com/uk/andrii-bondar-polityka-pam'iaty-mizh-revoliutsiieiu-ta-viinoiu/a-39104554> (The politics of memory between revolution and war).
13. Aberraciya istoricheskogo vospriyatiya. Pochemu ukrainskaya politika pamyati konkuriruet s evrejskoj i pol'skoj : Interv'yu. URL: <https://evrejskaja-panorama.de/article.2019-08.aberratsiya-istoricheskogo-vospriyatiya.html> (Aberration of historical perception. Why Ukrainian memory politic compete with Jewish and Polish politics : Interview).
14. Kovalska-Pavelko I. Militarni komemoratyvni praktyky yak skladova istorychnoi pam'iati ukrainskoho narodu pro Druhu svitovu viinu. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. 2020. Vyp. 15. S. 168–180. DOI: <https://doi.org/10.33287/11937> (Military commemorative practices as a component of the historical memory of the Ukrainian people about the Second World War).
15. Ukrainyskiy instytut natsionalnoi pam'iati rozpochynaie vseukrainsku aktsiiu #RodynniIstoriiViiny. URL: <https://uin.gov.ua/pres-centr/novyiny/ukrayinskyi-institut-nacionalnoyi-pamyati-rozpochynaye-vseukrayinsku-akciyu-rodynniistoriyiviny> (Ukrainian Institute of National Memory launches all-Ukrainian action #FamilyHistoriesWar).
16. Stiazhkina O. Tiuremnyi martyroloh: teperishnie mynule. URL: <https://uamoderna.com/blogy/olena-styazhkina/stat1> (Prison Martyrology: The Present Past).
17. Tregubov V. Ukrainians reject modern Russia's WWII victory cult as geopolitical divide deepens. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainians-reject-modern-russias-wwii-victory-cult-as-geopolitical-divide-deepens/>
18. Pro vnesennia zminy do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zaborony vyhotovlennia ta propahandy heorhiivskoi (hvardiiskoi) strichky. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19#Text> (About modification of the Code

of Ukraine about administrative offenses concerning a prohibition of production and propaganda of the St. George's (guard) tape).

19. Kozlovets M. A. Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. 558 s. (The phenomenon of national identity: the challenges of globalization).

20. Yak zminylisia upodobannia ta interesy ukraintsiv do zasobiv masovoi informatsii pislia vyboriv 2019 r. ta pochatku pandemii COVID-19 : sotsiolohichne opytuvannia. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zminilisya-upodobannya-ta-interesi-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislya-vyboriv-2019-r-ta-pochatku-pandemii-covid-19#%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%90%D0%93%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%98> (How Ukrainians' preferences and interests in the media have changed since the 2019 elections and the start of the COVID-19 pandemic : sociological survey).

21. Do Dnia zakhysnyka Ukrainy : sotsiolohichne opytuvannia. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/fbb3f3c52d452cdd1646d4a62b69dba5.html> (To the Day of the Defender of Ukraine : sociological survey).

22. Khyrsh M. Chto takoe postpamiat? URL: <https://urokiistorii.ru/article/53287> (What is post memory?).

23. Lozinskaya A. „Styd, podozrenie i nostalgija”. Interv'y u Ernstom van Al'fenom. URL: <https://urokiistorii.ru/article/52921> („Shame, suspicion and nostalgia”. Interview with Ernst van Alphen).

24. Shchupak I. Ukrainaska polityka pam'iaty. Yak poiasnyty te, shcho (ne)poiasniuiye Vasyl Rasevych. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c138da1c6777/> (Ukrainian politics of memory. How to explain what Vasyl Rasevych (doesn't) explain).

25. Poltavets S. Polityka pam'iaty yak aspekt informatsiinoi bezpeky: efektyvnist vitchyznianoj normatyvnoji bazy ta zdiisniuvanykh zakhodiv. *Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*: zb. nauk. pr. / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Asots. b-k Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp. 48. S. 667–682 (Memory policy as an aspect of information security: the effectiveness of domestic regulations and measures).

26. Perepelytsia H. Ideolohiia „russkoho mira” yak zahroza bezpetsi svitu ta Ukraini (myru, bezpetsi, demokratii ta protsvitanniu). URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr (The ideology of the „russian measure” as a threat to the security of the world and Ukraine (peace, security, democracy and prosperity)).

27. Otsinka radianskoho mynuloho. Traven 2020 : sotsiolohichne opytuvannia. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1> (Assessment of the Soviet past. May 2020 : sociological survey).

28. Traba R. „Druhyi bik pamiaty”: istorychni dosvidy ta yikh pamiatannia v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. URL: https://uamoderna.com/images/archiv/15/3_UM_15_PolitykaPamiaty_Traba.pdf („The Other Side of Memory”: Historical Experiences and Their Memories in Central and Eastern Europe).

29. Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. Normatyvno-pravovi akty. URL: <https://uinp.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobleni-v-instituti/zakony> (Ukrainian Institute of National Memory. Regulations.).

30. Törnquist-Plewa B., Yurchuk Y. Memory politics in contemporary Ukraine: Reflections from the postcolonial perspective. *Memory Studies*. 2017. № 12 (6). P. 699–720.

31. Ivanyk M. Polityka pam'iaty: yak tse pratsiuie v Ukraini ta Rosii. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2018/11/42255/> (The politics of memory: how it works in Ukraine and Russia).

32. Polovynchak Yu. Mobilizatsiinyi ta manipulyatyvnyi potentsial dyskursu sotsialnykh media v umovakh perekhidnoho suspilstva. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=448:sotsialni-media-2&catid=64&Itemid=376 (Mobilizing and manipulative potential of social media discourse in a transitional society).

33. Mistsia pokhovan. Mistsia zakhoronennia viiskovykh. URL: <http://mp.if.ua/> (Burial places. Military burial places).

34. Khitrova T. Mediatyzatsiia pam'iaty v kontseptsii sotsiokomunikatsiinoho pidkhodu. *Sotsialni komunikatsii. Polihrafiia i vydavnycha sprava*. 2017. № 1 (73). S. 163–171 (Media mediation of memory in the concept of socio-communication approach).

35. Vosu E., Kõresaar E., Kuutma K. Mediation of memory: towards transdisciplinary perspectives in current memory studies. URL: http://www.kirj.ee/public/trames_pdf/2008/issue_3/trames-2008-3-243-263.pdf

36. Bhabha H. *The Location of Culture*. New York; London : Routledge, 1994. 440 p.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021